

PERSONAS TIESĪBU UZ BRĪVĪBU ATŅEMŠANA KRIMINĀLPROCESA GAITĀ – DAŽI AKTUĀLI TIESISKO PRIEKŠNOTEIKUMU ASPEKTI LATVIJAS KRIMINĀLPROCESA TIESĪBĀS

DEPRIVATION OF A PERSON'S RIGHT TO LIBERTY IN THE COURSE OF CRIMINAL PROCEEDINGS – SOME TOPICAL ASPECTS OF LEGAL PRECONDITIONS IN LATVIAN CRIMINAL PROCEDURE LAW

Ārija Meikališa, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Summary

The article is devoted to some recent issues of deprivation of liberty, which is applied in the course of criminal proceedings – basically, arrest and detention – in Latvian criminal procedure law, addressing: (1) extending the cases of arrest, (2) an unclear situation of detention and arrest of juveniles when committing a less serious crime. The current situation is characterised and solutions suggested.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, aizturēšana, apcietinājums, nepilngadīgais kriminālprocesā

Keywords: criminal proceedings, arrest, detention, juvenile criminal proceedings

Ievads

Brīvības atņemšana ir vērtējama kā viens no stingrākajiem tā sauktajiem preventīvajiem piespiedu pasākumiem, kas attiecināms uz personām, kuras vēl nav atzītas par vainojamām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, taču pret kurām notiek process. Ņemot vērā šo piespiedu līdzekļu augsto aizskāruma pakāpi, to tiesiskajai reglamentācijai jābūt skaidrai un saprotamai un tajā jāietver pietiekamas procesuālās garantijas, lai maksimāli nodrošinātos pret personas brīvības patvaļīgu, nelikumīgu vai nepamatotu aizskārumu. Lai arī varētu šķist, ka norādītais ir pašsaprotams, gan tiesību normu izstrādes procesā, gan to piemērošanas gaitā joprojām vērojamas ne tikai pozitīvi vērtējamas tendences. Arī aktivitātes pēdējos gados ļauj atzīt, ka problēmas joprojām pastāv, un šis ir temats, kura apspriešana joprojām ir aktuāla un nepieciešama.

Tā praktisko nepieciešamību spilgti raksturo arī statistiskie dati par aizturēto un apcietināto personu skaitu Latvijā. Aizturēšana kā ar brīvības atņemšanu saistīts procesuāls piespiedu līdzeklis joprojām ir ļoti izplatīta. Valsts policija

uzskatāma par lielāko iestādi, kas veic izmeklēšanu (izmeklē vairāk nekā 96% no valstī reģistrētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem), un saskaņā ar policijas 2017. gada publisko pārskatu Latvijā 2017. gadā ir aizturētas 16 430 personas, kuras aizturēšanas vietā pavadījušas 56 905 diennaktis (publiskajā pārskatā gan netiek nodalīti kriminālprocesuālās un administratīvās aizturēšanas gadījumi). Aizturēšanas izplatība ir acīmredzama.¹ Apcietināto personu īpatsvars Latvijas ieslodzījumu vietās kopējā ieslodzīto skaitā arī ir salīdzinoši liels – tā saskaņā ar Ieslodzījumu vietu pārvaldes 2017. gada publisko pārskatu, kas ir pēdējā publiski pieejamā oficiālā informācija, 2017. gada 31. decembrī ieslodzījumu vietās kopā atradās 3765 ieslodzītie, no kuriem apcietinātie – 1051, tas ir, gandrīz trešā daļa. Tāpat šajā pārskatā sniegtā informācija apliecina zināmā mērā ļoti ilustratīvu ainu – 2017. gada laikā izmeklēšanas cietumos ievietoti 7624 apcietinātie, savukārt no tiem (pamatojoties uz lēmumu par drošības līdzekļa grozīšanu, sakarā ar kriminālprocesa izbeigšanu utt.) atbrīvoti 7850 apcietinātie.²

Kriminālprocesuālo brīvības atņemšanu raksturo vairāki nozīmīgi aspekti, kuri būtu pelnījuši, lai tiem tiek pievērsta uzmanība, taču to neļauj šīs publikācijas ierobežotais apjoms. Tāpēc šis raksts veltīts salīdzinoši šauriem Kriminālprocesa likumā³ (turpmāk – KPL) reglamentētiem jautājumiem, tas ir, pirmkārt, 2018. gada vasarā KPL ieviestajai iespējai turpināt tāda aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšanu, kuram nav nepieciešams piemērot apcietinājumu, un, otrkārt, neskaidrībai ar nepilngadīgā kriminālprocesuālo brīvības atņemšanu, ja viņam inkriminēta mazāk smaga nozieguma izdarīšana.

1. Kriminālprocesa vienkāršošanas reforma un tās radītās izmaiņas aizturēšanas tiesiskajā regulējumā

2018. gada 20. jūnijā Saeimā tika pieņemti kārtējie grozījumi Kriminālprocesa likumā,⁴ kuri galvenokārt bija veltīti tam, lai ieviestu Iekšlietu ministrijas izstrādāto kriminālprocesa vienkāršošanas un paātrināšanas koncepciju.⁵ Cita starpā ar šiem grozījumiem tika izdarītas izmaiņas KPL 268. pantā, kurā pamatā reglamentēti 263. pantā paredzētās aizturēšanas termiņi. Šis pants papildināts ar ceturto daļu šādā redakcijā: **“Ja aizturētais tiek atzīts par aizdomās turēto vai apsūdzēto, tad, lai nodrošinātu viņa nogādāšanu pie prokurora vai uz tiesu kriminālprocesa pabeigšanai, persona var atrasties īslaicīgās aizturēšanas vietā, ievērojot noteikto 48 stundu ierobežojumu no faktiskās aizturēšanas brīža.”** Šo grozījumu mērķis norādīts likumprojekta anotācijā:⁶ “Lai [...] Latvijā izveidotu mehānismu, kad personai dažu stundu (līdz 48 stundām) laikā tiktu piemērots

¹ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Valsts policijas 2017. gada publiskais pārskats. Pieejams: http://www.vp.gov.lv/doc_upl/skmbt_c28018053110140.pdf [aplūkots 12.03.2019.].

² Ieslodzījumu vietu pārvaldes 2017. gada publiskais pārskats. Pieejams: http://www.ievp.gov.lv/images/stories/parskats_gada/2018%2006%2015_Parvaldes_publiskais_parskats.pdf [aplūkots 12.03.2019.].

³ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [12.03.2019. red.].

⁴ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. 20.06.2019. Latvijas Vēstnesis, 04.07.2018., Nr. 132 (6218). Stājies spēkā 01.09.2018.

⁵ Sīkāk sk.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās – 2018. gada 20. jūnija grozījumi Kriminālprocesa likumā. Jurista Vārds, 2018, Nr. 33, 10.–21. lpp.

⁶ Likumprojekta Nr. 1000/ Lp12 “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/E3CB30C79094BC8BC225817C003FB7EF?OpenDocument> [aplūkots 12.03.2019.].

kriminālsods, samazinātu gadījumus, kad personas izvairās no soda piemērošanas, tiktu veicināta soda neizbēgamības sajūta, KPL ir jāparedz iespēja personu pēc atzīšanas par aizdomās turēto atstāt aizturēšanā līdz tās nodošanai prokuroram vai tiesai (nepārsniedzot kopējo 48 stundu termiņu). Galvenokārt šāds mehānisms darbotos, policijai nododot kriminālprocesu un aizdomās turēto personu prokuratūrai, piemēram, prokurora priekšraksta par sodu piemērošanai, bet, īstenojot efektīvu policijas, prokuratūras un tiesas sadarbību, būtu iespējama arī kriminālprocesa un personas nodošana iztiesāšanai.”

Kā jau norādīts iepriekš,⁷ kopumā šāda iniciatīva vērtējama pozitīvi, kaut arī piesardzīgi izturoties pret tās praktiskās realizācijas iespēju pašreizējos apstākļos Latvijā, ar to domājot gan KPL paredzēto kriminālprocesa uzbūvi un procesuālo veidu, kā nonākt līdz “gala nolēmumam” lietā, gan arī darba praktisko organizāciju.

Tāpat joprojām atzīstams, ka izdarītie grozījumi nešķiet sistēmiski iederīgi. Tas pamatojams ar apstākli, ka KPL paredzēti divi aizturēšanas veidi – tā sauktā aizturēšana KPL 263. panta izpratnē un aizdomās turētā, apsūdzētā vai personas, pret kuru notiek process medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai, aizturēšana, kas paredzēta KPL 270. pantā, kuru nekādas izmaiņas nav skārušas. Domājams, ka veiktie grozījumi veidoti pēc līdzības ar KPL 268. panta trešo daļu, kur arī paredzēts faktiskais aizturēšanas termiņš aizdomās turētajiem vai apsūdzētajiem. Tomēr atšķirība ir tajā, ka šis gadījums ir “nosegts” ar KPL 270. panta otro daļu. Tādējādi aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšana (tās turpināšana) vairāk būtu iederējusies KPL 270. pantā, tomēr šāda ideja nav tikusi realizēta.

Savukārt, izvēloties to iekļaut KPL 268. pantā, likumdevējs izveidojis, atļaušos atzīt, situāciju, kurā tiek “ieprogrammēta” iespēja apzināti veikt nepamatotas aizturēšanas. Veiktie grozījumi attiecībā uz aizturēšanas termiņu praktiski nozīmē, ka **aizturēšanas vietā var atrasties arī aizdomās turētie un apsūdzētie, un viņu aizturēšana nepārvēršas KPL 270. pantā paredzētajā aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšanā.** Šāda situācija savukārt nozīmē, ka uz šo situāciju **nav attiecināms liegums ar aizturēto veikt izmeklēšanas darbības pilnā apjomā,** kāds savukārt ir paredzēts KPL 270. panta otrajā daļā – aizturēšanas laikā nedrīkst veikt nekādas izmeklēšanas darbības, izņemot nopratināšanu par apstākļiem, kas ir svarīgi, lai izlemtu jautājumu par piespiedu līdzekļa piemērošanu vai grozīšanu (starp citu, šis nosacījums, kurš savulaik iecerēts kā nodrošinājums tam, lai šo aizturēšanas veidu neizmantotu kā prettiesisku personu ietekmējošu līdzekli, iespējams, nav sevi attaisnojis un būtu pārskatāms, bet par to kādā citā publikācijā).

Būtiski atcerēties: lai turpinātu šādu KPL 263. panta kārtībā notikušu aizturēšanu, KPL 268. panta ceturtais daļas izpratnē ir vajadzīgs tiesisks iemesls – nepieciešamība nodrošināt nogādāšanu pie kompetentas amatpersonas, lai pabeigtu procesu. Tas, pirmkārt, nozīmē: **jābūt pamatotam uzskatam, ka bez brīvības liegšanas persona pie prokurora vai tiesā pati neieradīsies.** Ja šāda pamatota uzskata nav, persona no aizturēšanas nekavējoties jāatbrīvo.

Otrkārt, nedrīkst aizmirst, ka **nepieciešamība nodrošināt nogādāšanu pie kompetentas amatpersonas ir iemesls turpināt attiecīgai personai atrasties īslaicīgās aizturēšanas vietā, taču pati par sevi nav nosacījums, lai personu aizturētu.** Lai personu aizturētu un tā iegūtu aizturētā statusu, nepieciešams kāds no KPL 264. pantā paredzētajiem aizturēšanas nosacījumiem.

⁷ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. 2018, 10.–21. lpp.

Un, treškārt, lai šāda turpmāka aizturēšana būtu tiesiska, jāpiepildās nosacījumam, ka **turpmākas aizturēšanas mērķis ir “nogādāšana pie kompetentas amatpersonas procesa pabeigšanai”**. Tādējādi sākotnēji jābūt atzinumam, ka atlikušajās stundās tiešām ir **jābūt reālai iespējai sasniegt šo mērķi**. Ja šāda, ar objektīviem apstākļiem pamatota pieņēmuma nav (proti, ir skaidrs, ka tas neizdosies, vai arī šāda iespēja nav reāla, jo savākto pierādījumu apjoms nav pietiekams utt.), tad turpmāka faktiski aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšana atzīstama par prettiesisku. Tas ļauj izdarīt secinājumu, ka pašlaik ikvienā gadījumā, kad no aizturēšanas, iztekot maksimālajam aizturēšanas termiņam, atbrīvota aizdomās turētā vai apsūdzētā persona, kurai nebija sastādīts ierosinājums par tāda drošības līdzekļa piemērošanu, kurš saistīts ar brīvības atņemšanu, uzraugošajai amatpersonai situācija ir jāizvērtē. Šajā izvērtējumā jāpārlicinās, vai brīdī, kad persona tika atzīta par aizdomās turētu vai apsūdzētu un netika atbrīvota, bet gan turpinājās tās aizturēšana, bija objektīvs pamats uzskatīt, ka būs iespējams sasniegt mērķi – “nogādāt pie kompetentas amatpersonas procesa pabeigšanai”. Ja šāda, ar objektīviem apstākļiem pamatota pieņēmuma nav (proti, ir skaidrs, ka tas neizdosies, vai arī šāda iespēja ir nereāla, jo savākto pierādījumu apjoms nav pietiekams utt.), tad faktiski aizdomās turētā vai apsūdzētā turpmāka aizturēšana atzīstama par prettiesisku.

Tas ļauj pamatoti izvirzīt jautājumu – ko īsti nozīmē “nogādāt pie kompetentas amatpersonas procesa pabeigšanai”? Tulkojot šo frāzi atrauti no normas sākotnēji iecerētā mērķa, var atzīt, ka ir pietiekami, ja persona ir nogādāta pie prokurora vai tiesā, kas tālāk lems jautājumu par to, kā pabeidzams process. Šādā gadījumā šis termiņš iztek brīdī, kad aizturētais aizdomās turētais vai apsūdzētais ir nogādāts pie attiecīgās amatpersonas jautājuma izlemšanai. Ja norma attiecināta uz aizdomās turēto, faktiski tas nozīmētu, ka šajā laika posmā ir jāpabeidz izmeklēšana un procesa materiāli kopā ar aizturēto jānogādā prokuroram. Šāda normas izpratne nozīmē, ka laiks, kas jau tiek patērēts, izlemjot jautājumu par vainīgumu utt., ir ārpus šī termiņa. Tas savukārt nozīmē, ka persona šajā laikā aizturēšanā atrasties nevar, jo aizturēšanas maksimālais laiks ir iztecējis un nav nekāda pamata liegt tai brīvību. Tādējādi var apšaubīt, vai ar šādu normas izpratni un piemērošanu ir sasniegts iecerētais mērķis, kurš, atgādinot likumprojekta anotācijā norādīto, bija: “Lai [...] Latvijā izveidotu mehānismu, kad personai dažu stundu (līdz 48 stundām) laikā tiktu piemērots kriminālsods, samazinātu gadījumus, kad personas izvairās no soda piemērošanas, tiktu veicināta soda neizbēgamības sajūta.” Normas mērķa ievērošana savukārt ļauj atzīt, ka sākotnējā iecere bijusi nodrošināt, ka šajā – maksimāli 48 stundu garajā – **aizturēšanas termiņā persona ne tikai tiek nogādāta pie kompetentās amatpersonas, bet jau tiek izlemts jautājums par tās vainīgumu un iespējamo sodīšanu**.

Jau norādīts, ka jaunā pieeja kopumā varētu tikt vērtēta atzinīgi, ja vien nebūtu piesardzības, ka to skata kopsakarā ar KPL paredzēto kriminālprocesa uzbūvi un procesuālo veidu, kā nonākt līdz “gala nolēmumam” lietā. Rodas pamatots jautājums, vai vispār KPL ietvertā tiesiskā reglamentācija rada iespēju līdz sodošam gala iznākumam nonākt tik ātri? Atbilde ir – ļoti retos gadījumos. Kāpēc? Jo iekļaušanās pāris un pat pāris desmitu stundu termiņā ir stipri apgrūtināta, ņemot vērā to kriminālprocesa pabeigšanas veidu tiesisko regulējumu, kur paredzēta sodīšana – tādat prokurora priekšrakstu par sodu un tiesas spriedumu.

Attiecībā uz prokurora priekšrakstu par sodu (sk. KPL 36. nodaļu) jāņem vērā, ka tas piemērojams tikai apsūdzētajam. Tādējādi, ja persona tikusi aizturēta un

sākotnēji atzīta par aizdomās turēto, pēc tam tai jāiegūst apsūdzētā statuss, tātad jāpieņem lēmums par tās saukšanu pie kriminālatbildības, kam jāatbilst visām KPL izvirzītām prasībām, līdz ar to tas prasa kādu laiku. Tad jākonstatē, ka persona savu vainu atzīst (viņa jānoprātina). Tāpat jānoskaidro, ka ir atlidzināts cietušajam radītais kaitējums, kas pārsniedz vienu minimālo mēnešalgu, kā arī atlidzināta valsts izmaksātā kompensācija. Lai šos faktus noskaidrotu, arī nepieciešams laiks. Jāatceras, ka apsūdzētais savu piekrišanu piemērot prokurora priekšrakstu par sodu var izteikt uzreiz, bet var to arī darīt piecu darba dienu laikā. Līdz ar to, tiklīdz aizturētais apsūdzētais savu piekrišanu izvēlēšies izteikt pāris dienu laikā, nevis uzreiz vai pāris stundu laikā, viņš no aizturēšanas nekavējoties jāatbrīvo (jo nav tiesiska pamata turpināt viņa brīvības atņemšanu). Tāpat jāatceras, ka ar prokurora priekšrakstu par sodu vispār nav piemērojama brīvības atņemšana, kas nozīmē, ka daudzos gadījumos vispār var rasties pamatotas šaubas par to, vai brīvības atņemšana aizturēšanas formā ir samērīga situācijai, kad prokurors nesa skata nepieciešamību personu sodīt ar brīvības atņemšanas sodu.

Otrs veids, kā nonākt līdz personas sodīšanai, ir tiesas spriedums. Krimināl-lieta tiesā var nonākt trijos veidos – vispārējā kārtībā, vienošanās procesa kārtībā un paātrinātā procesa kārtībā. Apskatot visu trīs veidu tiesisko regulējumu, atzīstams, ka faktiski, kaut vai ņemot vērā tikai dažus KPL noteiktos termiņus (piemēram, cik ilgu laiku pirms tam jāsaņem aicinājums uz tiesu, cik ilgu laiku var izteikt iebildumus par rakstveida procesu utt.), turpmāka aizturēšana KPL 268. panta ceturtais daļas kārtībā lielākoties grūti iedomājama vispārējā un vienošanās kārtībā veiktā procesā. Atliek paātrinātais process, kurā teorētiski ir iespējama iekļauties attiecīgajos termiņos, tomēr arī to var apgrūtināt, piemēram, cietušā esamība procesā, kura tiesības, tai skaitā tiesības saņemt lēmuma par lietas nodošanu tiesai kopijas, savlaicīgi uzzināt tiesas norises vietu un laiku utt., arī ir jārespektē.

Tādējādi kopumā secināms, ka KPL 268. panta ceturtajā daļā paredzētā turpmākā aizturēšana faktiski realizējama, ja ir pamatots uzskats, ka kriminālprocesu būs iespējams pabeigt ar prokurora priekšrakstu par sodu (tai skaitā, ievērojot aizstāvības pozīciju, kura var reāli ietekmēt šīs iespējas izmantošanu, kā arī īpaši izvērtējot aizturēšanas kā brīvības atņemšanas piemērošanas samērīgumu šajā situācijā), vai arī tā var tikt realizēta paātrinātajā procesā ar nosacījumu, ka notiek ļoti veiksmīga sadarbība starp izmeklēšanas iestādi, prokuratūru un tiesu, kā arī tam ir labvēlīgi citi objektīvi apstākļi (piemēram, mazs iesaistīto personu loks, nav cietušo utt.).

Visu šo apstākļu dēļ prognozēto turpmākās aizturēšanas tiesiskas piemērošanas gadījumu loks ir visai neliels, savukārt bažas par tās nepamatotu piemērošanu ir pamatotas. Tādēļ nepieciešama ļoti stingra uzraudzība pār šī institūta piemērošanu. Šis pats iemesls ļauj uzturēt priekšlikumu par apcietinājuma piemērošanu sākotnēji uz noteiktu periodu un KPL iekļaut tā saukto īslaicīgā apcietinājuma institūtu (piemēram, paredzot tā garumu – 10/20 dienas), kas radītu priekšnoteikumu efektīvai sistēmai, kad tiek nodrošināta personas neizvairīšanās no soda utt., tomēr netiek prasīts to izdarīt Latvijas apstākļiem neiespējami īsos termiņos.

Otrs aspekts, kas var tikt izvirzīts diskusijai, vai kriminālprocesa pabeigšanas veids, ar ko tiek saistīta KPL 286. panta ceturtajā daļā iekļautā turpmākā aizturēšana, vienmēr saistāms ar sodošu iznākumu. Proti, vai šī iespēja nevarētu tikt attiecināta arī uz citiem personu nereaģējošiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem (sk. KPL 380. p.). Šeit norādāms, ka KPL teksts šādu sašaurinājumu neparedz, taču tas akcentēts likumprojekta anotācijā, kas raksturo šīs normas mērķi.

Domājams, ka tas arī ir pamatoti. Viennozīmīgi KPL 286. panta ceturtais daļas kārtībā nevarētu turpināt aizturēt personu, ja attiecībā uz viņu ir iestājušies KPL 377. pantā paredzētie kriminālprocesu nepieļaujošie apstākļi, pat ja tie ir nereabilitējoši. Tāpat šķiet pamatoti šo iespēju neattiecināt arī uz KPL 379. panta pirmajā daļā paredzēto atbrīvošanu no kriminālatbildības, kā arī 415. un 415¹. pantā paredzēto nosacīto atbrīvošanu no kriminālatbildības. Šāds atzinums pamatojams ar apstākli, ka turpināt personas brīvības atņemšanu situācijā, kad tiek saskatīts pamats tās atbrīvošanai no kriminālatbildības, nebūtu uzskatāms par samērīgu soli.

2. Nepilngadīgo kriminālprocesuālā brīvības atņemšana

Šis jautājums savu aktualitāti iegūst līdz ar atziņu par nepieciešamību nodrošināt KPL un Krimināllikuma⁸ (turpmāk – KL) normu saskaņotu attīstību,⁹ lai izslēgtu problēmsituācijas un nevajadzīgas diskusijas par personu tiesību normu neskaidrību, kuras krimināltiesiskā regulējuma jomā būtu maksimāli izslēdzamas.

KPL normas kriminālprocesuālo brīvības atņemšanu saista ar to, kāds sods paredzēts vai var tikt piemērots personai par viņai inkriminēto noziedzīgo nodarījumu. Tā saskaņā ar KPL 264. panta pirmo daļu personu, ja ir aizturēšanas nosacījumi, var aizturēt tikai tad, ja ir pamats pieņemumam par tāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, par kuru var piemērot brīvības atņemšanas sodu. Ja pastāv aizturēšanas nosacījumi, bet par attiecīgo nodarījumu brīvības atņemšanas sods nav piemērojams, personu var aizturēt tikai KPL 264. panta otrajā daļā paredzētos gadījumos, tas ir, ja tās identitāte nav noskaidrota, tai nav noteiktas dzīves un darba vietas un tai nav pastāvīgas dzīvesvietas Latvijā un viņa var mēģināt izbraukt no valsts. Savukārt saskaņā ar KPL 272. panta pirmo daļu apcietinājumu personai, esot visiem citiem priekšnoteikumiem, var piemērot tikai tad, ja ir pamatotas aizdomas, ka persona izdarījusi tādu nodarījumu, par kuru likums paredz brīvības atņemšanas sodu. Šis nosacījums attiecināms arī uz nepilngadīgajiem, kuru apcietināšanas pamats papildus reglamentēts arī KPL 273. pantā – saskaņā ar to nepilngadīgajiem apcietinājumu nepiemēro kriminālpārkāpuma gadījumos, taču noteiktos apstākļos var piemērot mazāk smaga nozieguma gadījumā.¹⁰ Tāpat norādāms, ka KPL 278. pantā paredzēti precīzi termiņi nepilngadīgo apcietinājumam, ja tas piemērots kriminālprocesā par mazāk smagu noziegumu.

⁸ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [12.03.2019. red.].

⁹ Sk., piemēram: Strada-Rozenberga K. Krimināltiesību un kriminālprocesa normatīvā regulējuma saskaņotības nepieciešamība un aktuālā problemātika Latvijā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. LU 75. konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017, 320.–334. lpp.

¹⁰ KL 7. pants. Noziedzīgu nodarījumu klasifikācija.

“(1) Atbilstoši personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturam un kaitīgumam noziedzīgi nodarījumi iedalāmi kriminālpārkāpumos un noziegumos. Noziegumi iedalāmi šādi: mazāk smagi noziegumi, smagi noziegumi un sevišķi smagi noziegumi.

(2) Kriminālpārkāpums ir nodarījums, par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku no piecpadsmit dienām, bet ne ilgāku par trim mēnešiem (īslaicīga brīvības atņemšana), vai vieglāka soda veids.

(3) Mazāk smags noziegums ir tišs nodarījums, par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par trim mēnešiem, bet ne ilgāku par trim gadiem, kā arī nodarījums, kurš izdarīts aiz neuzmanības un par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par astoņiem gadiem.”

Šīs situācijas problemātika slēpjas apstākļi, ka apzināti vai neapzināti KPL, raksturojot kriminālprocesuālās brīvības atņemšanas obligātos priekšnoteikumus, lietoti divi termini attiecībā uz personai inkriminēto nodarījumu – proti, par to “var piemērot brīvības atņemšanas sodu”, un “KL par to paredzēts brīvības atņemšanas sods”. Savukārt šie termini nav sinonīmi, jo to, kāds sods ir paredzēts par katru nodarījumu, paredz KL Sevišķās daļas konkrēto pantu sankcijas. Savukārt to, kādas ir soda piemērošanas robežas, nosaka KL Vispārīgā daļa, tai skaitā paredzot nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības (sk. KL 64. p.). Tā saskaņā ar KL 65. panta otrās daļas pēdējo teikumu brīvības atņemšana nav piemērojama personai, kura izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, būdama nepilngadīga. Tādējādi viennozīmīgi atzīstams, ka **attiecībā uz nepilngadīgo, par kuru ir pieņemums, ka tas izdarījis kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, nav piemērojama aizturēšana**, jo KPL tieši noteikts, ka to var piemērot tikai tad, ja par attiecīgo nodarījumu “ir piemērojams” brīvības atņemšanas sods.

Ņemot vērā apstākli, ka KPL iekļauta tieša norāde, ka par kriminālpārkāpumiem, kā arī aiz neuzmanības izdarītiem mazāk smagiem noziegumiem, izņemot tos, kuri izdarīti apreibinošu vielu ietekmē un kuru rezultātā iestājusies citas personas nāve, nepilngadīgajiem apcietinājumu nepiemēro, arī šeit diskutablu jautājumu nav – proti, nepilngadīgie šajos gadījumos nevar tikt apcietināti. Diskutējamāks ir jautājums par to, vai nepilngadīgo var apcietināt par apreibinošu vielu ietekmē aiz neuzmanības izdarītiem mazāk smagiem noziegumiem, kuru rezultātā iestājusies citas personas nāve, un tīšiem mazāk smagiem noziegumiem. Jāatceras, ka KL nosaka: ne par vienu mazāk smagu noziegumu neatkarīgi nedz no vainas formas, nedz citiem apstākļiem nepilngadīgajiem brīvības atņemšanas sods nevar tikt piemērots. Tai pašā laikā KPL tieši paredz gadījumus, kad nepilngadīgo var apcietināt kriminālprocesā par tīšu mazāk smagu noziegumu, tas ir, ja 1) persona pārkāpusi cita drošības līdzekļa vai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa (ievietošana sociālās korekcijas izglītības iestādē) noteikumus un 2) persona noziegumu izdarījusi, būdama aizdomās turētā vai apsūdzētā smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanā (sk. KPL 273. p.). Bez tam KPL 278. pantā noteikti precīzi apcietinājuma termiņi šai situācijai. Domājams, nav pamata uzskatīt, ka likumdevējs šādu situāciju izveidojis neapzināti, tas ir, savlaicīgi nereaģējot uz izmaiņām KL, kas paredzēja turpmāk par mazāk smagiem noziegumiem personām brīvības atņemšanas sodu vairs nepiemērot – tas notika jau 2009. gada vasarā, īpaši ņemot vērā apstākli, ka KPL 273. pants, kurā reglamentēti nepilngadīgo apcietināšanas pamati, ir izteikts jaunā redakcijā jau pēc tam, tas ir, 2012. gadā. Tādējādi atzīstams, ka **likumdevējs apzināti paredzējis situāciju, ka nepilngadīgos var apcietināt (bet nevar aizturēt) pat tad, ja par pieņemami izdarīto mazāk smagu noziegumu viņiem nevar piemērot brīvības atņemšanas sodu**. Tomēr attiecībā uz šīs iespējas izmantošanu praksē būtu jābūt visai piesardzīgiem un atzīstams, ka faktiski tā nav izmantojama. Šāda atzinuma pamatā ir apsvērumi, ka **apcietinājuma iespējamība jebkurā gadījumā saistāma nevis ar KL paredzēto, bet gan piespriešanai iespējamo sodu**, jo saskaņā ar KPL 277. panta 10. daļu apcietinātā persona nekavējoties atbrīvojama, ja apcietinājuma termiņš pārsniedz brīvības atņemšanas soda termiņu, ko personai tiesa varētu piespriest par viņai inkriminēto noziedzīgo nodarījumu. Tā kā par mazāk smagiem noziegumiem nepilngadīgajam brīvības atņemšanas sodu tiesa nevar piespriest vispār, tad izrietoši šāda persona nevar atrasties apcietinājumā vispār.

Tādējādi secināms, ka **apcietinājums kā drošības līdzeklis nepilngadīgajam nav piemērojams ne tad, kad viņu tur aizdomās vai apsūdz par kriminālpārkāpuma izdarīšanu, ne arī tad, kad inkriminēta tiek mazāk smaga nozieguma izdarīšana.**

Tāpat akcentējams būtisks apstāklis, kas atšķir KL paredzētās nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības no kriminālprocesuālajām īpatnībām, kuras tiek attiecinātas uz nepilngadīgajiem kriminālprocesa gaitā. Proti, saskaņā ar KL 64. pantu nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības attiecināmas uz personām, kuras bijušas nepilngadīgas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā. Savukārt **kriminālprocesuālās īpatnības attiecas uz tām personām, kuras ir nepilngadīgas procesa laikā** – tas ir, tajā brīdī, kad attiecībā uz tām tiek veiktas darbības, piemēroti piespiedu līdzekļi utt. KPL gandrīz vispār nav iekļautas norādes, kas kriminālprocesa īpatnību noteikšanā liktu ievērot iespējamās vainīgās personas vecumu noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā,¹¹ līdz ar to saskaņā ar KPL 4. pantu arī īpatnības piespiedu līdzekļu piemērošanā uz nepilngadīgajiem attiecināmas tik ilgi, kamēr tie ir nepilngadīgi, savukārt, iestājoties viņu pilngadībai, tās vairs nav jāievēro. Tai pašā laikā nevar ignorēt tās īpatnības, ko faktiski rada KL normas par nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnībām, līdz ar to vairākos gadījumos tomēr svarīgs ir personas vecums tieši noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, nevis konkrētā piespiedu līdzekļa piemērošanas laikā.

Tā, ievērojot jau norādīto, ka aizturēšana, kā arī apcietinājums piemērojams lielākoties vien tad, ja persona izdarījusi nodarījumu, par kuru var piespriest brīvības atņemšanas sodu, savukārt KL paredz, ka brīvības atņemšanas sodu nepiemēro, ja nepilngadīgais izdarījis kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu, – secināms, ka **aizturēt un apcietināt aizdomās par kriminālpārkāpumu un mazāk smaga nozieguma izdarīšanu nevar ne vien personu, kura ir nepilngadīga aizturēšanas laikā, bet arī to, kura bijusi nepilngadīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā.**

Zināma problemātika varētu parādīties arī apcietinājuma termiņu aprēķināšanā, taču šis jautājums ir ārpus rakstā apskatītā temata.

Nepilngadīgo kriminālprocesuālās brīvības atņemšanas apskata noslēgumā vēlētos norādīt: lai tiesisko reglamentāciju sakārtotu un padarītu praktiskai piemērošanai skaidrāku un līdz ar to efektīvāku, izsakāms priekšlikums izstrādāt atsevišķu nodaļu KPL, kurā būtu paredzētas īpatnības kriminālprocesos, kur iesaistīti nepilngadīgie, tai skaitā sniegt tiešas norādes, kuras īpatnības un kādos apstākļos attiecināmas uz tiem, kas ir nepilngadīgi procesa laikā, un kuras – arī uz tiem, kas procesa laikā ir pilngadīgi, taču procesa uzsākšanas vai noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā bijuši nepilngadīgi. Zināmas vadlīnijas šajā sakarā varam redzēt Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 11. maija Direktīvā (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā.¹² Šīs direktīvas 12. apsvērumā, piemēram, ir norādīts: “Ja brīdī, kad persona kļūst par aizdomās turēto vai apsūdzēto kriminālprocesā, minētā persona ir sasniegusi 18 gadu vecumu, taču noziedzīgs nodarījums tika veikts, kad šī persona bija bērns, dalībvalstis tiek mudinātas piemērot šajā direktīvā paredzētās

¹¹ Pašlaik faktiski šāda norāde KPL ir tikai viena – KPL 450. panta otrajā daļā norādīts, ka slēgtā tiesas sēdē var iztiesāt lietas par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaižskaramību un par noziedzīgu nodarījumu, ko *izdarījis nepilngadīgais*.

¹² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā. Pieņemta 11.05.2016.

procesuālās garantijas līdz brīdim, kad minētā persona sasniedz 21 gada vecumu.” Savukārt 2. panta 3. punktā paredzēts, ka direktīvas prasības, izņemot atsevišķus ar vecāku vai tai pielīdzināmas varas realizāciju saistītos aspektus, attiecas uz “personām, ja šādas personas procesa sākšanas brīdī bija bērni, bet pēc tam sasniedza 18 gadu vecumu, [..], ņemot vērā visus lietas apstākļus, tostarp attiecīgās personas briedumu un neaizsargātību. Dalībvalstis var nolemt nepiemērot šo direktīvu, ja attiecīgā persona ir sasniegusi 21 gada vecumu”. Šīs direktīvas prasības nacionālajos likumos ieviešamas līdz 2019. gada 11. jūnijam. Atzīmējams, ka KPL cita starpā arī šīs direktīvas ieviešanai grozījumi veikti jau 2018. gada vasarā,¹³ citētās direktīvas norādes gan atstājot bez jebkādas ievēribas.¹⁴

Kopsavilkums

1. KPL 263. pantā paredzētās turpmākās aizturēšanas attiecināšana arī uz aizdomās turētu vai apsūdzētu personu ir jaunievedums, kas ieviests KPL 2019. gada vasarā, realizējot Iekšlietu ministrijas virzītu kriminālprocesa vienkāršošanas un paātrināšanas reformu.
2. Kopumā šāda iniciatīva rast risinājumu, lai aizturētā persona pārdesmit stundu laikā jau saņemtu sodu, vērtējama pozitīvi, kaut arī piesardzīgi jāuztver tās praktiskās realizācijas iespēja pašreizējos apstākļos Latvijā.
3. Līdz ar veiktajiem grozījumiem KPL aizturēšanas vietā var atrasties arī aizdomās turētie un apsūdzētie, ja nav sagatavots ierosinājums viņiem piemērot ar brīvības atņemšanu saistītu piespiedu līdzekli un ja viņu aizturēšana nepārvēršas par KPL 270. pantā paredzēto aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšanu. Tādējādi uz šo situāciju nav attiecināmi ierobežojumi ar aizturēto veikt izmeklēšanas darbības.
4. Nepieciešamība nodrošināt nogādāšanu pie kompetentas amatpersonas ir iemesls turpināt KPL 263. panta kārtībā notikušu aizturēšanu, taču pati par sevi nav nosacījums, lai personu aizturētu.
5. Lai turpinātu KPL 263. panta kārtībā notikušu aizturēšanu, KPL 268. panta ceturtās daļas izpratnē ir nepieciešams 1) pamatots pieņēmums, ka bez brīvības liegšanas persona pie prokurora vai tiesā pati neieradīsies; 2) aizturēšanas turpināšanas mērķis – “nogādāšana pie kompetentās amatpersonas procesa pabeigšanai”.
6. Aizturēt un apcietināt aizdomās par kriminālpārkāpumu un mazāk smaga nozieguma izdarīšanu nevar personu, kura ir nepilngadīga ne vien aizturēšanas laikā, bet arī noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā.
7. KPL būtu izveidojama atsevišķa nodaļa, lai vienveidīgi, saprotami un pārskatāmi reglamentētu kriminālprocesa īpatnības attiecībā uz nepilngadīgu personu.

¹³ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. 20.06.2019. Latvijas Vēstnesis, 04.07.2018., Nr. 132 (6218). Stājies spēkā 01.09.2018.

¹⁴ Sk., piemēram: Likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” papildinātais sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums. 24.10.2018. Pieejams: <https://tm.gov.lv/lv/ministrija/skaidrojumi> [aplūkots 12.03.2019.]. Šajā dokumentā nav nevienas norādes par iespējamību (nepieciešamību) attiecināt kriminālprocesa īpatnības ne tikai uz personu, kas ir nepilngadīga procesa veikšanas brīdī, bet arī uz to, kur, būdama nepilngadīga, tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu.